

FIGYELŐ

VÉGRE MAGYARUL

*Keats levelei
Válogatta, fordította, a bevezető tanulmányt
és a jegyzeteket írta Péter Ágnes
Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999. 140 oldal, 1300 Ft*

Keats úgy él a köztudatban, mint aki Byron és Shelley mellett az „angol romantikus költők második nemzedékének” tagja, hármuk közt a legfiatalabb és a legrövidebb életű. Életrajzi adataik alapján ez a minősítés önként kínálkozik: a legidősebb, Byron is csak hét évvel volt nála öregebb, s még ennél is rövidebb idő alatt haltak meg mind a hárman, Keats 1821-ben, Shelley 1822-ben, Byron 1824-ben. De költőknél a nemzedéki együvé tartozás, úgy gondolom, többet is, mást is jelent: közösen – esetleg harcosan – vállalt hitvallást, azonos eszmék, eszmények jegyében megvalósítandó, szerencsés esetben meg is valósított programot, ízlés-, stílusbeli rokonságot stb. Ezt a három költőt azonban sokkal több minden választotta el egymástól, mint ami összekötötte; még a kétségkívül mindhármukban meglevő politikai radikalizmus is annyira más-más színezettel és hőfokon, annyira különböző formákban nyilatkozott meg világnézetükben és költészetükben, hogy meghatározó közléket nem jelentett. Így aztán, közös program és harci zászló híján ki-ki ment a maga útján, s ha ezek az utak néha, látszólag vagy valóságosan keresztezték is egymást, vagy egymás közelében futottak, a három költő sohasem kovácsolódott össze igazi nemzedékké.

Hármuk közül Shelley volt az, aki a legtöbbet fogott fel a másik kettő költészetéből; Byronra valamelyest még jótékonyan hatni is tudott, Keatsot pedig kezdetől fogva nagyra becsülte, sőt támogatta is. Byron lazább-szorosabb barátságuk ellenére sem értette meg igazán s nem méltányolta érdeme szerint Shelleyt, Keatsot pedig csak becsülni tudta, s költő voltát is csak akkor volt hajlandó úgy ahogy elismerni, amikor fiatal pályatársa meghalt. Keats nemcsak Byron, de még a nagylel-

kű baráti gesztusokkal, dicsérettel nem fukarkodó Shelley iránt sem tudott felengedni, részben talán wordsadalmi különbségeik miatt. Ő leginkább Wordsworthtól várt volna elismerő szót, de hiába.

A három költő fogadtatása nagyon különböző volt. A méltó elismerést Keats kapta meg a legkésőbb, de a kritikai közmegegyezés értelmében (ha van ilyen egyáltalán) ma ő áll a legmagasabbban hármuk rangsorában. A kontinens is őt fogadta be legutoljára. „Keats nagyon nagy késéssel jutott el Európába – írja KEATS VILÁGA című könyvében (1989) Péter Ágnes, a költő életművének legjobb magyar szakértője –, nyilván az angliai kritikai bizonytalanság következtében. 1897-ben jelent meg németül az első Keats-válogatás, s az első francia fordítás csak 1907-ben készült el. Nincs mit csodálkoznunk azon, hogy nálunk is csak az első Nyugatos nemzedék fedezte fel, s csak 1923-ban készültek el Tóth Árpád ódafordításai, majd Kosztolányi fordított le három rövid verset, *Babits* a LA BELLE DAME SANS MERCI-t” – és Péter Ágnes tovább sorolja a későbbi fordításokat.

Keatsnek szerencséje, hogy olyan avatott költő-fordítók vezették be a magyar irodalomba, mint a *Nyugat* említett nagyjai, s még a megkésettységnek is van valami előnye, hiszen ők egy már kialakult, értékes magyar műfordítói gyakorlat és elmélet hagyományaira támaszkodva végezheték munkájukat. De annak, hogy éppen ezek a költők fedezték fel a magyar olvasók számára, és éppen akkor, amikor, voltak hátrányai is. „*Babits nemzedéke* – mondja Péter Ágnes – nagy lelkesedéssel fogadta, de mint a költők költőjét, s az ő Keats-képiüket az angol századvég esztétizáló, erősen tendenciózus beállítása igencsak torzítja: A »beteges, robotos életből« a Szépség kultuszába menekülő esztétikaköltőt látták benne elsősorban, s ez a kissé enervált, nőiessé finomított, neuraszténiára hajló Keats-portré került be még Szerb Antal nagy hatású világirodalom-történetébe is.”

Ezek a XX. századi nagy magyar költők Keatsot nemcsak egy méltatlanul nem ismert idegen költő honosításának igényével, nemcsak kulturális küldetésstudattal fordították;

ők elődöt, lelki rokont, önmaguk igazolására idézhető példát is kerestek benne. Minthogy akkoriban főként a francia költészet bűvöletében éltek, hozzá is némi francia kerülővel jutottak el, s nem csoda, ha benne is felfedeztek vagy legalább felfedezni véltek sok mindent, amit a francia költészetben kerestek és megtaláltak. „*Issza a benyomásokat: egyik őse az impresszionizmusnak. Valami beteg fogékonyság van benne a színek árnyalataira és villanásaira*” – mondja Babits, nyilván pozitívként értékelve Keats költészetének alighanem legromlékonyabb elemét, azt a fajta „festőiséget”, amelyben a filológiailag bizonyítható Spenser-hatás jelenik meg túltengő mértékben, s amelytől maga a költő is megcsömörlött, s egészséges ösztönnel meg is szabadult. „*Soha ilyen égő és visszhangos képek!* – írja Babits az ENDŪMION kapcsán. – *Ez csakugyan a szépség zenéje... Itt a szomorúság kéjét énekli. Ki énekli azt így valaha? Ez volt Keats dekadenciája. A tiúdobajos gyógyszerészesség szépségimádata mélabújában gyökerezett, s mélabúját is szépséggé avatta.*” Vagy: „*A beteglátogató Múza a szépség színes csokrait hozta Keatsnek ajándékba. A szépség a legjobb vigasztaló.*” A két HÜPERION-töredékről szólva Babits látomásokat emleget, amelyekben „*persze nincs semmi prófétai; valamint a Keats lírájában sincs semmi célzatos vagy épp forradalmi, mint a Shelleyében. A szépség öncél itt. S ha valami, festésmódjának árnyaltos impresszionizmusán kívül, Keats még az újabb művészkedő irányzatokhoz fűzi, az épp en az öncélúság. A l'art pour l'art mindenestre hivatkozhatik rá.*”

A költészetet önmagáért művelő, a szépség kultuszát részben önvigasztaló és öngyógyító céllal űző, impresszionista, dekadens, beteg költő képében mintha egy önarckép vonásai sejlének. De Babits is csak kacérkodott ezzel a Keats ürügyén megrajzolt költőtípussal; a kép valójában nem illik rá. S ami még fontosabb: Keatsre sem. Tóth Árpád, aki gyönyörű fordításaiiban óhatatlanul egy kicsit a saját képére és hasonlatosságára formálta Keatsot, megsejtett lényében valamit, amit Babits nem vett észre. Tóth is „*a Szépség angyali tisztaságú énekesé*”-ről beszél ugyan, aki „*a világirodalom legérzékenyebb és leggyengédebb lírikusai közül való*”, de az ő Keats-portréjába belefér az is, hogy nála „*melanchólia és életöröm csodálatosan egyazon érzésként mélyül el örök szépségeknél tükröt tartó tengerszemé*”.

1942-ben megjelent a HÁROM KÖLTŐ című válogatás Byron, Shelley és Keats verseiből, a szerkesztő, Cs. Szabó László nagy, a kötet csaknem felét kitevő tanulmányával, amelyben a szerző „*hibátlan arányérzékkel megfogalmazott portrét közölt a költőről* – mondja Péter Ágnes –, *de talán a mai napig is alig-alig esett szó nálunk Keats műveinek jó néhány fontos eleméről*”. Igaz, Shelleyt és Keatsot Cs. Szabó is úgy állítja párba, illetőleg ellentétbe, hogy „*a Próféta s az Esztéta kerülgeti egymást ebben a két költőben*”, de a fejezet végén, egy az „*igazi Keatsot*” bemutató angol életrajzi munkára is hivatkozva egyebek közt ezt mondja: „*A nőies »emberke« emléket átütésíti a heroikus, erős lelkű, csendesen férfias költő, aki egy nemes ügyért az Etna torkába ugrott volna*”, ami lényegesen különbözik Babits vagy Tóth Árpád Keats-jellemzésétől. A hagyományosan rögződött nézetek azonban szívósan élnek tovább; még az 1986-ban megjelent KLASSZIKUS ANGOL KÖLTŐK című nagy antológia életrajzi jegyzeteiben is ezt olvashatjuk róla, egyebek közt: „*Költészetének kizárólagos témája az örök szépség keresése.*”

Ennek a nagyon egyoldalú és ezért hamis képnak a kialakulását – aligha szándékosan – maga a költői is segítette. A „*szépség*”, a „*szép*” gyakori és fontos szavai Keats írásainak, s főként szövegösszefüggéseiből kiragadva könnyen kelthetik azt a látszatot, mintha csakugyan olyan költővel volna dolgunk, akinek az örök szépség keresése a kizárólagos témája. „*Minden, ami szép, örömmel lesz örökké*” – ezzel az idézésre csábító sorral indul az ENDŪMION, s még többször idézik, idézzük a görög vázához írott óda zárósortait, a nekünk, de az eljövendő nemzedékeknek is örök időkre szóló üzenetet: „*A Szép: igaz s az Igaz: szép! – sohse / áhítatok mást, nincs főbb bölcsesség!*” (Tóth Árpád fordítása.) Akár egy nagy költemény művészi-leg tökéletes summázatának tekintjük ezt, akár – pl. T. S. Eliot véleményét osztva – a versből nem egészen önként következzék, tehát nem egészen hibátlan befejezésnek, egy biztos: ez az óda a maga teljességében nem a művészet, a szépség öncélúságát hirdeti. Jóval nagyobb hangsúllyal szól élet és halál dolgairól, mulandóságról és öröklétről, különös tekintettel a művészetre, amely kijátssza az időt, és örökkévalóvá bűvöli a múló pillanatot. És tragikusan önéletrajzi hitelű, amit Keats a beteljesületlen, ezért „*örökre héu*”-nek megmaradó, „*számszoro-*

san boldog szerelem”-ről mond, vigaszul a vázákép szerelmes ifjának: „*S te vad szerelmes, kinek ajakad / bár oly közel, édes célt mégsem ér, / ne bánd, bár vágyad kéjt hiába kér, / örök, szép vágy lesz s nem hervad a lány!*” Milyen távol van mindez a parnasszista „szenvtelenség”-től, s mennyire nem igazolja Babits korábban már idézett állítását, hogy a l’art pour l’art hivatkozhat Keatsre.

Cs. Szabó hívja fel a figyelmet a Keats-levelek jelentőségére: „*Ismernünk kell a levélíró, hogy igazán megismerhessük szinte goethei fölkészülését.*” Péter Ágnes, aki már a KEATS VILÁGÁ-ba is bőven dolgozott be levélrészleteket, most egy karcsú, de tartalmilag nagyon gazdag kötetet válogatott és fordított belőlük, a fontosságukat jól érzékeltető és Keatsről kitűnő fejlődéstörténeti vázlatot, árnyalt arcképet adó bevezető tanulmánnyal és szakszerű, sohasem túlburjánzó jegyzetekkel. „*Az európai líra egyik legnagyobb alakjának, John Keatsnek leveleiből egy fájdalmasan rövid életút, egy rendkívüli sebességgel kibontakozó költői pálya és egy drámai izzású szerelem megrendítő, katartikus hatású története rajzolódik ki*” – olvashatjuk a nyomdailag szépen kiállított, a szemnek is igaz örömet szerző elegáns kiadvány borítójának hátlapján. Hogy mindez kirajzolódik a teljes levélanyagunk csak kis hányadát közlő kötetből is, Péter Ágnes arányérzékét dicséri. Pedig neki súlyos aggályai voltak: „*Minden válogatás meghamisítja és minden lerövidítés eltorzítja a benyomást, melyet a levelek összességükben, illetve egy-egy levél teljes terjedelmében tesz az olvasóra.*” Mégis annak reményében dolgozott, hogy ez a kötet a kihagyások ellenére is élethűen mutatja be a költőt. Aggályai alaptalanok voltak, reménye bevált. A kihagyások nem a hiány érzetét keltik, hanem a lényegét segítenek kiemelni; a válogatás olyan metszete a levélanyagunk, amely tömörségével a teljesség illúzióját adja. Bővebb válogatás alighanem csak a terjedelmet növelte volna, az olvasnivalót, de nem a tudni érdemes ismereteket. A válogatás örömteli, de nehéz munka lehetett, és a „mit vegyek be, mit hagyjak ki?” latolgatásakor nem is a szűkre szabott terjedelem okozhatta a legfőbb gondot. Keats levelezése hallatlanul sokrétű; gyakran egyetlen levélen belül olyan sok elmentéses jónást mutat meg önmagából a költő, hogy joggal kérdezhetjük: csakugyan megfér-e egymással ennyi minden egyetlen személyiségben belül?

Jó példa az a hosszú naplólevél, amelyet 1818. december 16. és 1819. január 4. között írt Amerikába kivándorolt öccsének, George-nak és feleségének. Fiatalabb öccsük, a gyógyíthatatlanul tüdőbajos Tom 1818. december 1-jén meghalt. Keats, akit nagyon megtört rajongásig szeretett testvérük halála, csak bő két hét múlva érez magában elég erőt a levélíráshoz: „*Amíg Tom itt volt betegen, képtelen voltam Nektek írni, halála óta meg az tartott vissza, hogyan kezdjek bele.*” Feltételezi, hogy George és felesége egy közös barátjuktól már értesült a szomorú hírről, s „*annyi vigaszom van, hogy tudom, a fájdalom első rohamán már túl vagytok, mire beszámolómat megkapjátok*”. Maga a beszámoló ennyire: „*Szegény Tom utolsó napjai iszonyú gyötrelemben teltek, az utolsó percekben azonban nem voltak nagy fájdalmai, s a legutolsó kín nélkül vetett véget az egésznek.*” Keats nem akar „*kenetes hangon elmélkedésbe kezdeni a halálról*”, ehelyett inkább a halhatatlanságról ejt szót, hit és székszis között ingadozva: „*nem igazán kételkedem a halhatatlanságban, abban, hogy ilyen vagy olyan formában léteznie kell, és Tom is hitt benne*”. Ezzel a szomorú témát ki is merítette, s csak ennyit fűz hozzá: „*A barátaim egytől egyig rendkívül figyelmesek... Azt hiszem, soha senki ennyi segítséget nem kapott ilyen élmény elviseléséhez, mint én.*”

Már ez is, a hosszúra nyúló folytatás még inkább, a gyógyulni, felejteni akaró költő lelki egészségéről, akár azt is mondhatnám, egészséges önzéséről tanúskodik. Talán a gyógyulás, a felejtés vágya is viszi rá, hogy elfogadja a meghívást „*Miss Millar születésnapj szűrjára*”, s a nála gyakran felbukkanó, kicsit éretlen, kicsit erőltetett, kamaszos-diákos humorizálással taglalja az eseményt: „*Táncoljak szerintetek Miss Waldegrave-vel? Sajnos, kénytelen leszek hagyni, hogy petrezselymet áruljanak a lányok, én leszek ugyanis az egyetlen gavallér a társaságban, s tulajdonképpen csak azért fogadom el a meghívást, hogy legalább egy példány jusson eme fajtából a társaságnak. Teljes díszbe vágom magam, lila kalap, meg ami kell, a meghódított szerelmeim névsora meg rá lesz hímezve a nadrágszáramra a vádlimon.*” Hasonlóan tréfálkozó hangnemben zárja csaknem három hete elkezdett, szomorúnak induló levelét, amikor arról számol be mint az előző este legfontosabb eseményéről, hogy szomszédasszonyával, egy jó barátjuk feleségével, a Goerge-éknak is ismerős Mrs. Dilke-vel „*egy-egy köteg zellerlevelet használva kardként, halálos párbajt*” vívtak.

A társaságot egyébként sem veti meg, Nemcsak művészi vagy politikai kérdésekről folyó tartalmas és heves vitákban vesz részt, de szívesen bolondozik együtt barátaival, óraszám ontva a szóvicceket, vagy olyan „koncert”-ekben működik közre, amelyekben ki-ki a maga énekhangján valamilyen hangszeret utánoz. Megkerülhetetlen a kritikai írásokban alighanem szalonképtelen szó: Keats „blödlizik” olykor (akárcsak a magát „homo aestheticus”-nak valló Kosztolányi), néha még versben is. De hitelen ad hangot társaság-, sőt emberiszonyának is nemegyszer, például az idézett naplólévelben: *„Leginkább akkor szenvedek, mikor emberek közt kell lennem, mert a társas együttlét szabályai és büszkeségem arra készítet, hogy elrejtsem érzéseim, s néha úgy viselkedem, mint egy idióta. Úgy érzem ugyanis, ha nem rejtjeném el érzéseimet, ugyancsak megdöbbenének. Állandó önfegyelemben élek.”* A logikusan levonható következtetés az volna, hogy a társas együttlétet, ha ilyen nyomasztó, kerülni kell, és a magányba kell menekülni. Keats más kiutat talál: *„nincs semmi, amiben könnyebbséget találnék, mint az írás. Tehát újra írni fogok”.* A magány is jelenthet terhet, ahogy ez a most idézett sorokat megelőző szakaszból kiderül. *„Nyugodt napom van, amilyen már régen nem volt – írja Keats egy alkalommal, amikor barátja és lakótársa hosszabb időre elment hazulról –, s ha ez még sokáig tart, azt hiszem, el kell kezdenem újra írni, mert ha nem foglalom le magam, az agyam vagy a testem, elhatalmasodik bennem a fájdalom.”* Paradox módon a magány gyötrelmét is ugyanaz enyhíti, ami a társas együttlétét: az írás.

Az alkotómunkának nem a menekülés, a megkönnyebbülés igénye, a lelki egészség önös, bár el nem ítéhető érdeke az egyetlen indítéka. Van egy kényszeresen jelentkező, tudatosan hangoztatott és meg is fogalmazott vágya Keatsnek, a költői halhatatlanság, aminek az elérésében reménykedik, sőt bízis is, s ezért nem nagyon törődik a rossz kritikákkal, de a jókkal sem. *„Az egésznek csak percnyi jelentősége van. Azt hiszem, az angol költők között lesznek halálom után... Egyetlen dolog tudja csak az elmúló percen túl megkeseríteni szívem: ha kétség fog el költői tehetségemet illetően. – Ez ritkán fordul elő, s türelmetlenül várom a közeli időt, amikor a kétségek teljesen megszűnnek”* – olvashatjuk egy ugyancsak George-éknak szóló korábbi naplólévelében. Van azonban még valami, túl a hírnéven,

túl a költői halhatatlanságon, valami, aminek a költői munkát is alárendeli Keats. Kiadójának és barátjának, John Taylornak ezt írja 1818. április 24-én kelt levelében: *„Rájöttem, nincs más emberhez méltó, mint azon munkálkodni, hogy valami jót tegyünk a világgal”*, s hogy ez egy költőre vonatkoztatva mit jelent, azt az alkotó írónak nem jelentős, de Keats baráti körében fontos szerepet játszó John Hamilton Reynoldsnak a következő év augusztus 24-én írt levelében így fogalmazza meg: *„Napról napra biztosabb vagyok benne, hogy jót írni majdnem annyit tesz, mint jót cselekedni, aminél nincs fontosabb dolog a világon.”* E nyilatkozatokat ismerve aligha lehet öncélúságot látni Keats szépségkultuszában vagy az efféle kijelentéseiben: *„Rájöttem, nem tudok költészet nélkül létezni. Halhatatlan költészet nélkül. Egy-egy fél nap nem elég, minden perce kell a napnak. Kevéssel kezdtem, de rászoktam, s a szokás bálnaétvágyat növesztett bennem. Pár napja valósággal belebetegedtem, úgy megrémültem attól, hogy jó ideje nem írtam semmit.”*

A többször is idézett, Tom halála után George-éknak írt naplólévelben bukkan fel először Fanny Brawne neve. Keats egyelőre kritikusan, távolságtartóan nyilatkozik róla: *„szerintem szép és elegáns, kecses, csacska, divatos és különös. Össze-összekapunk időnként – most már kicsit rendesebben viselkedik, különben már rég messziről elkerülném”.* Két nappal később ugyanabban a levélben részletesebben beszél róla, de az összkép most sem pozitív: *„arca finom, kissé ovális – igen szépek az orrcimpái, bár mintha valami fájdalom remegne bennük – a szája szép is meg nem is – profiltól szebb, mint en face, mert en face talán egy kicsit vékony, sápadt, de nem látszik egyetlen csontja sem. Alakja nagyon kecses, és kecsesek a mozdulatai is. Karja formás, keze hát éppen hogy – lábfeje semmi különös – még nincs tizenhét – de nagyon tudatlan – roppant bosszantóan tud viselkedni, állandóan támadó alapállásból indít, s fantasztikus neveket tud emberekre akasztani, úgyhogy nemrég kénytelen voltam kokettnek nevezni. Mindez, azt hiszem, nem valami veleszületett gyarlóság, csak a vágy, hogy felnőtt dámaként hasson. Én azonban belefáradtam ebbe a vágyába, s nem kérek belőle többet”.* A folytatás: Keats, aki eddig főlényesen, olykor nyeglén nyilatkoztató a nőkről, szerelemről, s személyes szabadságának, főleg pedig alkotói tevékenységének védelmében még a gondolatát is elutasította a házasságnak, s a családi élet napi gondjait vál-

lathatatlan nyűgnek érezte, menthetetlenül beleszeret Fanny Brawne-ba. Pedig, mint írja, „*valaha azt hittem, én soha nem lennék képes akkora gyöngöseségre, s oly gyakran nevettem ki másokban az ilyen szenvedélyt*”. A fordulat szinte vígjátéki, még azzal együtt is, hogy a költő tesz egy-két reménytelen, eleve kudarcra ítélt szabadulási kísérletet, vagy hogy szerelmi elvakultságában ilyesmit is leír: „*Szinte azt kívánom, volnánk bár pillangók, s három nyári nap végezné is be életünk: három ilyen nap veled együtt több gyönyörűséget adna, mint amennyit ötven közönséges év tartogathat*”, amit nem kellene komolyan vennünk, s a szerelmes levelek műfaji eszköztárába utalhatnánk, ha nem tudnánk, hogy a végkifejletet a sors majd milyen tragikusan bonyolítja. Keats megadja magát a pusztító szenvedélynek, s 1819 karácsonyán eljegyzí Fannyt, de alig egy hónap múlva jelentkezik a pusztító testi betegség is: fellobban ki tudja, mióta lappangó tüdőbaja. Ettől kezdve már nem kacérkodhat, nem játszhat a halál gondolatával; a halállal mint hamarosan bekövetkező ténnyel kell számolnia.

Testi-lelki szenvedéseihöz még a féltékenységi gyötrelmei is járulnak, s a gyógyíthatatlanul szerelmes és gyógyíthatatlanul beteg ember kegyetlen, már-már eszelős önzésében Keats időnként ilyesmikre ragadtatja magát: „*Boldogtalan is kell hogy légy, ha szeretsz – hitemre, semmi sem nyugtat meg azon kívüül... Nem tudom másban látni az életet, csakis szerelmed biztos tudatában – győzz meg felőle, drága édesem... Az isten szerelmére, ments meg, vagy mond ki, hogy szenvedélyem túlságosan ijesztő méreteket öltött szemdedben. Isten áldjon még egyszer.*” De talán még nyugtalanítóbb az utóirat: „*Nem, édes Fannym, nincs igazam. Nem akarom, hogy boldogtalan légy. Illetve mégis akarom, nem tehetek mást, mint hogy azt akarjam, mindaddig, míg ily szépség létezik a világbán – gyönyörű kedvesem! Isten veled! Csókolak. – Ó, a kín!*” Utolsó, legalábbis mai ismereteink szerint utolsó, Fannynak írt levele így végződik: „*Bárcsak teljes bizodalommal a karjaidba temetkezhetnék, vagy sújtana agyon ebben a percben egy villámcsapás – Isten áldjon – J– K–*”

Ugyanebben a levélben írja ezt is: „*Ha egészségen bírná, írnék egy verset, amely meg is van a fejemben, hogy vigasztalására legyen mindazoknak, akik ilyen helyzetben vannak, mint én. Bemutatnék valakit, aki úgy szeret, mint én, s valakit, aki meg olyan szabadon jön-megy, mint Te. Shakespeare*

mindig fölségesen foglalja össze a dolgokat. Hamlet szíve is azzal a nyomorúsággal volt tele, mivel az enyém, mikor azt mondta Ophéliának: »Eredj kolostorba, menj Isten hírével!«” A Fanny Brawne-nak írott levelekben csak egy-két tétova irodalmi utalás akad, szövetszerű idézet ez az egyetlenegy. De hogy ez az egy Shakespeare-tól való, feltétlenül jellemző. Keats költőtudatában Shakespeare egyre fontosabb, szinte kizárólagos tényező lesz. Már 1817. május 11-én ezt írja festő barátjának, Haydonnek: „*Végleg sosem esem kétségbe, és Shakespeare-t olvasom. Azt hiszem, nem is nagyon fogok soha mást... Nagyon közel vagyok hozzá, hogy egyetértsek Hazlitt-tel, aki szerint Shakespeare elég nekünk.*” És a levelet így zárja: „*Most pedig Shakespeare-nek, Raphaelnek és minden szentüinknek nevében az ég áldása legyen és maradjon mindvégig Terajtd!*”

A Tom halála után George-éknak írott, már többször idézett levélben ezt javasolja: „*minden vasárnap 10-kor el fogok olvasni pár sort Shakespeare-től, olvassatok el néhányat Ti is, s akkor olyan közel leszünk egymáshoz, mint egy szobában a vakok*”. Keats Shakespeare-t idézi leveleiben a leggyakrabban, akár szó szerint, idézőjelben, akár szabadon, shakespeare-i fordulatokat szöve saját szövegébe. Erős Shakespeare-hatás – mondhatnánk, és feltehetnénk, hogy ez Keats költeményeiben is érvényesül. A dolog azonban nem ilyen egyszerű, mert míg költői fejlődésének bizonyos szakaszaiban, bizonyos műveiben könnyű felismerni főként Spenser és Milton hatását a tőlük átvett nyelvi, költői eszközök, technikák használatában, Shakespeare jelenlétének semmi ilyenféle árulkodó nyoma nincs. Olyannyira nincs, hogy az ő esetében a szó hagyományos értelmében hatásról nem is lehet beszélni. Kimutatható hasonlóság helyett inkább valami megfoghatatlan, lényegi rokonság köti össze költészetüket. Ezt a valamit talán a Keatstól kölcsönzött „*intenzitás*” fogalmával azonosíthatjuk, amely szerinte minden művészet legfőbb értéke, „*minek hatására minden elillan, ami kellemetlen, mert közvetlen közelébe visz a Szépnak és az Igaznak*” – írja egy még 1817 decemberében kelt levélben két öccsének. Ugyanebben a levélben említi, hogy színházból hazamenet, egy barátjával beszélgetve hirtelen rájött, „*mi az az adottság, miből minden rendkívüli teljesítmény fakad – különösen az irodalomban –, s mi oly korlátlanul megvult Shakespeare-ben. Arra a ne-*

gatív képességre gondolok, aminek következtében az ember képes megmaradni bizonytalanságok közepette, titkok, kétségek közt, anélkül, hogy irritáló módon kápkodna a tények s a ráció után. Coleridge például képes lemondani a valóság látszatának a titkok szentélyében felsejülő szikrányi, de fényes felcsillanásáról, mert nem hajlandó beérni féltudással. Ha ezt köteteken át fejtegetném, akkor sem tudnék többet mondani, mint hogy az igazi költőben a Szépség minden más megfontolást megelőz, jobban mondva megszüntet minden egyéb megfontolást”. S itt ismét kiderül, hogy a költő számára mindennél fontosabb értéket jelentő Szépség nem öncél, hanem a – talán csak féltudást adó – megismerés biztosítója, ráción innen vagy túl.

Keats valóban nem fejtegette köteteken át poétikai, költészetelméleti nézeteit; utána nem maradt olyan mű, amely Coleridge BIOGRAPHIA LITERARIÁ-jához, vagy Wordsworthnek a LÍRAI BALLADÁK második kiadásában közölt ELŐSZÓ-jához, vagy Shelley A KÖLTÉSZET VÉDELME című írásához volna fogható, hogy csak a nagy angol kortárs költőket említsem. Az ő idevágó eszméit nagyon heterogén tartalmú leveleiben elszórva találjuk meg. Néha csak egy ötletet villant fel, néha többé-kevésbé kiértelt gondolatot közöl, de szinte sohasem végérvényesnek ható megfogalmazásban. Van ebben valami üdítően rögtönzésszerű és vonzó: szemünk láttára születnek meg és öltenek olyan-ilyen formát Keats nagyon eredeti poétikai eszméi. Ennek a minden rendszereséget és módszereséget nélkülöző gondolkodás- és közlésmódnak azonban veszélyei is vannak. Maga Keats is érzi néha, hogy félkész gondolatot vet papírra, óhatatlanul homályosan, s megesk, hogy még ugyanabban a levélben újragondolja és világosabban újraformálja mondandóját.

Kérdés, vajon a címzettek kedvéért igyekszik-e Keats egy-egy homályosnak érzett pontot tisztázni, sőt, hogy egyáltalán nekik szánja-e költészetelméleti gondolatait, akár pongyolább, akár szabatosabb fogalmazásban. Író- és művészbarátaitól joggal remélhető, hogy fogékonyak az őt foglalkoztató poétikai kérdésekre, de abban, hogy ugyanez tételvezhető fel például George-ról és feleségéről, nem vagyok biztos, még ha kétségtelenül tisztelték is benne a költőt. Márpedig a nekik szóló levelekben is bőven fordulnak elő esztétikai, költészetelméleti vonatkozású fejtegetések. Én

azt gyanítom, hogy Keatsnek nem nagyon fontos, ki a címzett, mennyire tudja megérteni gondolatait, s várható-e tőle érdemi visszajelzés. A címzett szerepe formálisnak látszik; ő az, aki ürügyet szolgáltat arra, hogy a költő mondja, mondja a magát. Szinte kényszeresen. De még csak nem is a közlés kényszerével, hiszen a közlés, legalábbis ideális esetben befogadót is feltételez. Keatsnél inkább a gondolat érlelésének és kimondásának kényszere működik. Jellemző, amit J. H. Reynoldsnak szóló, 1818. május 3-i levelében olvasunk: „Lehet, hogy mindezekről olvastam már valahol valamit, de soha még ilyen félhomályosan sem láttam az ügyben; s különben is szeretem felmondani a mondokámat olyasvalakinek, aki a kedvemért azt is eltűri, ha unalmas vagyok.”

Nem tudom, megfordult-e valaha is Keats fejében, hogy egyszer majd rendszerezi s nagyobb lélegzetű munkában összefoglalja a költészetéről kialakult nézeteit. A levelekben, bár erre még csak nem is céloz, mintha egy ilyen mű előmunkálatait végezné el. Talán erre vagy erre is gondolt Cs. Szabó, amikor „szinte goethei félkészülését” emlegette, ami a levelekből ismerhető meg. A levelek már csak azért is nagy jelentőségűek életművében. Egyébként a szó szorosabb értelmében vett költői életművéhez is kötődnek, nem is egy szálon. Gyakori, hogy kész vagy készülében lévő vers kéziratát melléli Keats a címzettnek szóló levélhez, vagy beleírja magának a levélnek a szövegébe. És megesk az is, hogy egy leendő vers motívumai először levélben bukkannak fel. Egy George-éknak szóló naplólevélben például ezt írja 1819. február 19-én: „Ma reggel erőt vett rajtam a tunyaság és egykedvűség: ...Ebben az ernyed hangulatban az ember agyának minden idege éppúgy ellazul, mint testének minden kis izma, s hiába int a Gyönyör; eszembem sincs utánaeredni, és nem riaszt a Fájdalom sem, bármily zord is tekintete. Sorban vonul el szemem előtt a Poézis, a Becsvágy, a Szerelem, de orcájuk mozdulatlán: mintha görög vázán volnának három alak – egy férfi és két nő –, kiket csak én ismerek fel álcájuk mögött.” Ebből a hangulatból, ezekből a motívumokból születik majd az év májusában az ÓDA A TUNYASÁGHOZ, amely így kezdődik: „Egy reggel három alak jött felém, / font karra, elfordítva arcukat; / fehér köntösben léptek könnyedén, / szandáljuk egymás nyomában haladt; / s mint márványurnán eltűnik a kép, / ha forogod...” stb. (Eörsi István fordítása.)

A párhuzam a folytatásban is nyilvánvaló, de egy kis filológiai nyomozással a „*Miért kacagtam éjjel...*” kezdetű szonett egy sora is az idézett levélszövegre vezethető vissza, sőt a „*már-ványurná*”-ról könnyen eszünkbe juthat az ÓDA EGY GÖRÖG VÁZÁHOZ (az eredetiben: urnához) is. A levelek nemcsak a költő életrajzához és arcképehez szolgálnak fontos adalékokat, nemcsak költészetelméleti nézeteit ismergetik meg velünk, hanem maguknak a költeményeknek a fejlődéstörténetét is megvilágítják, sőt értő befogadásukhoz is jó támpontokat adnak. A levelek nem kuriózumértékű mellékterméke, hanem elhanyagolhatatlanul fontos, szerves része az életműnek. Nem meglepő, hogy az újabb Keats-kritika annyi figyelmet szentel nekik.

A kötet nagy nyeresége a magyar nyelvű Keats-irodalomnak, amely, akár a tőle fordított, akár a róla magyarul írott munkákat nézzük, a költő nagyságához képest szerénynek mondható, még ha a fordítói, illetőleg kritikusai teljesítmények átlagos színvonala magas is. Ha pusztán mennyiségi szempontból nézzük a dolgot, örülnünk kell, hogy a magyar Keats-bibliográfia egy tétellel gyarapodott. A mennyiségi többlet azonban elhanyagolható ahhoz képest, hogy ennek a kötetnek minőségileg milyen nagy a hozadéka. Az angolul nem tudó, fordításra szoruló magyar olvasó előtt a levelekből Keats személyiségének eddig nem vagy alig ismert vonásai tárulnak fel, belelát-hat a költészet mibenlétének töprengő költő gondolataiba, s megismerheti a műhelyt, amelyből a költő életműve kikerült.

Külön kell szólni a fordításról, s nemcsak a kötelező udvariasságból. Azt, hogy a fordító munkája – általában véve – nem egyszerű, gépiesen végezhető munka, feltehetőleg mindenki tudja, mint ahogy azt is, hogy a dolog természeténél fogva tökéletes fordítás nincs. Ezen belül persze a feladat lehet könnyebb vagy nehezebb, az eredmény jobb vagy rosszabb, s minden egyes fordítás elbírálásánál ezekből az előfeltevésekből célszerű kiindulni. Keats alaposan próbára teszi a fordítót, gyakori hangulat- és stílusváltásaival is, leginkább pedig azzal, hogy közlendőt, akár gondolati, akár érzelmi fogantatásúak, hajlandó félkész vagy még kezdetibb stádiumukban nyelvi formába önteni, s az így létrejött szöveg természetesen maga is ezt az átmeneti állapotot tük-

rözi. A fordítót csábíthatja az a lehetőség, hogy egy kellőleg végig nem gondolt gondolatot „befejezzon”, egy kócos mondatot megfésüljön, világosságot vigyen a homályba, lecsiszolja az egyenetlenségeket vagy más egyéb módon próbáljon „javítani” az eredetin, már csak azért is, nehogy az ő számlájára írják azt, amiért a szerző felelős. Csak hájt jobbat adni még akkor sem szabad, ha esetleg sikerülne, mert a jobb nemcsak jobb, de más is. Péter Ágnes látnivalóan tudja, hogy neki az adott szöveget kell fordítania, s ezt teszi filológiai hűséggel és fordítói alázattal. És persze temérdek magyar nyelvi leleménnyel, hogy Keats – nem túlságosan gyakori – telitalálatait éppúgy vissza tudja adni, mint – nem túlságosan ritka – fogalmazásbeli sutaságait. Mutatóban álljon itt egy-egy példa erre is, arra is, méghozzá ugyanegy levélből. A címzett Richard Woodhouse, amatőr irodalmár jogász, aki a legelső közt ismer-te fel Keats költői tehetségét, s rendíthetetlenül állt mellette a legádázabb kritikusai támadások idején, s igen nagy anyagot gyűjtött össze egy majdani Keats-életrajzhoz, amelyet azonban korai halála miatt nem tudott megírni. Az ENDŰMION körül zajló vita idején, 1818. október 27-én írott levelében az ő számára próbálja meg Keats azt tisztázni, hogyan értelmezi ő a költő fogalmát. A költő természete szerinte „*nem létezik – a költőnek nincs sajátos lényege – éppúgy élvezi a fényt, mint az árnyékot – lényege az intenzitás, bármit szemléljen is, rútat vagy gyönyörűt, magasröptűt vagy alantast, gazdagot vagy szegényt, közönségeset vagy emelkedettet. – Egyforma gyönyörűség neki, hogy egy Jágót terem-e vagy egy Imogent*”. A következő mondat Keats-nél és Péter Ágnesnél is aforisztikus remeklés: „*Amitől az erényes bölcs visszahőköl, abban a kaméleon-költő igaz örömet talál.*” A folytatásban viszont a korábbi, szinte partatlanul áradó mondatok kevésbé tömör, de még mindig követhető fogalmazása: „*Es nem árt vele, hogy éppoly szenvedéllyel vonzódik a dolgok sötét oldalához, mint ahogy a fényest szomjúhozza, hisz fény és sötét egyaránt elmélkedésbe torkollik. A költő minden dolgok között a legkevésbé költői teremtmény, mert jellegetlen: állandóan más, állandóan feloszlik valami másban. A Nap, a Hold és a Tenger, a Férfi és a Nő meghatározott indulatai szerint viselkedik, ezért költői, változatlan attribútuma van – a költőnek nincs, nincs identitása – biztos vagyok benne, a költő a legköltőietlenebb isten minden teremtménye közül.*”

Ugyanebben a levélben, valamivel előbb, ahol a költő – szerinte végül is nem létező – természetéről kezd beszélni, Wordsworthhöz viszonyítva igyekszik tisztázni, hogy a költő milyen típusába is sorolja önmagát: „*a költőknek arra a fajtájára gondolok, amilyen én is vagyok, ha egyáltalán költőnek hihetem magam, s amelyet meg kell különböztetni a Wordsworth-féle típustól, vagyis az ő önmagába merült magasztosságától, amely egyedi jelenség s külön kategória*”. Az „*ő önmagába merült magasztosságától*” szövegrészhez Péter Ágnes jegyzetszámot tesz, a jegyzetben azonban nem a fogalom magyarázatát, értelmező kifejtését találjuk, hanem annak eredetijét: „*egotistical sublime*”, ami angolul sem világosabb, mint magyar változatában. Ennek elenére elfogadott műkifejezés lett az angol kritikai irodalomban, s ez a tény jól illusztrálja, amit Péter Ágnes a Keats-levelekre általánosabb érvennyel, találóan szellemes paradoxonban így fogalmaz meg a kötet bevezetőjében: „*Ha nem is biztos, hogy kideríthető, mit akart mondani, amit kimond, megfellebbezhetetlenül igaznak hat.*”

Ruttkay Kálmán

KÖZÉRDEKŰ MAGÁNGYŰJTEMÉNY?

Békés Pál: *Bélyeggyűjtemény*
Tettamanti Béla illusztrációival
Osiris–Élet és Irodalom, 1999. 120 oldal, 1200 Ft

„*Aki ismerte, tudta, ha elmondja a történetet, akkor nem írja meg soha*” (KARDOS G.) – meséli Békés Pál Kardos G. Györgyről, magáról pedig: „*Ez az a 100 híres regény, amit valaha meg akartam írni. Am a körülmények változása, a terjedelmes művek iránti egyre csökkenő érdeklődés (az enyémet is beleértve), valamint időm szükségessége megváltoztatta elképzeléseimet. // Egyetlen nekirugaszkodással mondtam le nagyratörő terveimről egy szürke, szivacsos délutánon.*” A kötet műfaja tehát: „*regényfolyam helyett bélyeggyűjtemény*” (KB. 100 [ELŐ]-SZÓ). A közhelyes tapasztalat – „*a terjedelmes művek iránti egyre csökkenő érdeklődés*” – együtt jelentkezik szerzőnk magánjellegű közlésével: „*(az enyémet is beleértve)*”. S ez a kétütemű belá-

tás a kötet majd' mindegyik darabjában feltűnik egyfajta párhuzamos építkezés formájában: egyfelől a személyes gátoltság (jelen esetben a regényírói meddőség) valamely általános képletbe ágyazva (korunk nem a regény kora) jut szóhoz; másfelől a közérdekű-közhelyes tétel (korunk nem a regény kora) magánjellegű-személyes színezetet (regényírói meddőség) kap. Rajtuk, olvasókon áll, honnan nézzük. De ami a közhelyes és a személyes kijelentések egymást mozgató szövegfeszültsége mentén talán a legizgalmasabb, az a regényműfaj és a bélyegműfaj közötti párbeszéd. Töredéke-e a bélyeg a regénynek? Töredéke-e a bélyeg egyáltalán valaminek? Van-e egyáltalán bármiféle egész a töredéken kívül? Kell-e, hogy legyen bármiféle egész a töredéken kívül? Nem éppen azért van a töredék, mert az egész immár lehetetlen? Vajon nem azért ír Békés magánjellegű töredékeket, mert a közérdekű egész hiú ábránd? De vajon akkor miért utalgat rá? Lehet, hogy a magánjellegű vágy az egészre – ami, tudjuk: lehetetlen – mégiscsak a közérdekű töredékhez vezet – ami, úgy tűnik: megvalósítható?

A töredékek ugyanakkor nem formátlan szilánkok. Sokkal inkább gonddal metszett artefaktumok, vagyis jó ízléssel előállított bélyegek, azon belül egyedi darabok vagy sorozatok. Rövidségükből fakadó jellemzőjük a poén. A kérdés csupán a poénok minéműsége. Hogy a közepébe vágjak: Békés bélyegtöredékeinek csattanói érzésem szerint olykor túl kontrasztosak a szöveg egészéhez képest, kissé erőltetetten kihegyezettek. Mondhatni nem is annyira nyelvilag, mint inkább didaktikusan kidolgozottak. Nézzük például az előszőr fizikusként a fekete lyukakkal foglalkozó, majd csószként a Tisza-gátat járó Gyóni Bandinak szentelt bélyeg végső leütését: „*Bűcsűzasként megkérdeztem: és a fekete lyuk? // Ő meg legyintett: túlzás volt. Az ürgelyuk épp elég.*” (ÁTLAGOS OSZTÁLY – 3.) Poénosnak poénos, történetnek történet, bélyegnek bélyeg, de mégsem érzem benne a nyelvi kidolgozottság olyan fokát, mint például a BÁLNATISZTÍTÁS, a NAGYON FÁJ vagy a RÓZSA című darabokban, melyek közül a legutóbbit – hogy az olvasó is lássa, mire célzok – idemácsolom:

„*A lapos szikla a tengeren Skóciától északra: Orkney. Sokan harcoltak érte – ki tudja, miért. Csak követ terem. Aztán elunták. Olyannyira nem kellett*